

УДК 811.112.2:373.7

Віра БАЗОВА

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ТВОРІВ М. ГОГОЛЯ)

У статті розглядаються особливості функціонування реалій та фразеологічних одиниць у художньому тексті та аналізуються прийоми їх перекладу на німецьку мову.

Ключові слова: перекладність, безеквівалентна лексика, комунікативна інтенція, установка на одержувача, перестановки, додавання, описовий переклад, компенсація.

Як відомо, питання про передачу національної своєрідності оригіналу, його забарвлення, пов'язаного з національним середовищем, належить до числа тих основних проблем теорії перекладу, від яких залежить і відповідь на питання про перекладність. Найбільш яскравими виразниками національного колориту є реалії, під якими розуміються «слова, що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального й історичного розвитку) одного народу й невластиві іншому» [1, с. 47].

Питання про подачу й осмислення реалій дуже важливе для перекладача, тому що введення реалії обумовлене, з одного боку, її місцем в оригіналі й, відповідно, її осмисленням автором, а, з іншого, засобами, якими скористається перекладач для розкриття її змісту. Оскільки реалії, як правило, не мають еквівалентів в інших мовах через відсутність у носіїв цієї мови позначуваного реалією об'єкта, і внаслідок необхідності передати поряд з предметним значенням (семантикою) і колорит (конотацію), то їхній переклад вимагає особливого підходу.

Загальна схема прийомів передачі реалій у художньому тексті має такий вигляд: 1. Транскрипція. 2. Переклад (заміни). 3. Приблизний переклад. 4. Контекстуальний переклад .

Українські твори М. Гоголя можуть бути яскравим прикладом майстерності введення реалій в оригінальну літературу. Об'єктом нашого дослідження стали українські реалії в повісті М. Гоголя «Ніч

перед Різдвом» і способи їхньої передачі в німецькому перекладі [4]. Як вихідний матеріал був узятий «словничок українських слів», що Гоголь навів у передньому слові Рудого Панька у першій і у другій частині «Вечорів на хуторі біля Диканьки» [2, с. 11-13, 94-96].

Предметна класифікація українських реалій запропонованого Гоголем словничка містить назви: 1) страв, напоїв: варенуха, галушки, книш, паляниця; 2) начиння: миска, скриня; 3) одягу, взуття: відлога, кобеняк, кожух, намитка, плахта, свитка, кунтуш, черевики; 4) грошей: півкопи; 5) звичаїв і свят: голодна кута, колядувати.

Судячи з аналізованого нами перекладу, частіше, ніж будь-який інший прийом, перекладачем застосовувався наближений переклад українських реалій, що включає:

а) родо-видові заміни (варенуха – Beerenbranntwein), б) використання функціонального аналога (свитка – Kosakenkittel, намитка – Korftuch), в) опис, пояснення, тлумачення (голодна кута – Fasten, півкопи – 25 Kopeken).

Приблизний переклад, як говорить сама назва, дозволяє, хоча й не дуже точно, передати предметний зміст реалії, а щодо національного колориту, то він майже завжди втрачається, тому що відбувається заміна очікуваного конотативного еквівалента нейтральним за стилем.

«Німецька мова найменш гостинна до реалій», відзначають С. Влахов і С. Флорин [1]. Певною мірою це обумовлено наявністю в ній дуже зручного засобу передачі реалій шляхом словоскладання. Це пояснює невеликий відсоток чужих реалій у німецьких перекладах.

Разом з тим використання перекладачем винятково засобів своєї мови при передачі українських реалій призвело до зникнення того, що специфічно для України, тобто втрати колориту.

Крім українських реалій, у тексті є також і велика кількість краплень українською мовою, напр.: «Брешуть сучи баби» [2, с. 108], «Та вси, батько!» [2, с. 131], «Та спасиби, мамо!», «Як же, мамо!» [2, с. 133], «Мені с жінкой не возитья», пісня щедрівка «Щедрик, ведрик! / Дайте вареник, / Грудочку кашки, / Кільце ковбаски!» [2, с. 115].

Перекласти на німецьку мову, залишаючи українські слова, неможливо, однак утрату колориту могли б до деякої міри

компенсувати пояснювальні фрази автора, напр.: «говорив, перемішуючи російські слова з українськими» або «заспівав українською».

На наш погляд, подібну «неуважність» перекладача до українських реалій і вкраплень можна пояснити, проаналізувавши те місце оригіналу, де запорожці розмовляють з ковалем і царицею:

« – Что ж, земляк, – сказал, приосанясь, запорожец и желая показать, что он может говорить и по-русски...» [2, с. 128-129].

«Nicht wahr, Landsmann“, bemerkte der Kosak, der zeigen wollte, dass er auch die Schriftsprache beherrschte,...» [4, с. 74].

Отже, в оригіналі російською, а в перекладі – літературною мовою. Загальновідомо, що українська мова в Російській імперії вважалася не мовою, а «грубим, мужицьким наріччям», що й підкреслив Н. Гоголь в цитованому нижче уривку:

« – Як же, мамо! Ведь человеку, сама знаешь, без жинки нельзя жить, – отвечал тот самый запорожец, который разговаривал с кузнецом, и кузнец удивился, слыша, что этот запорожец говорит с царицею, как-будто нарочно, самым грубым, обычно называемым мужицким наречием» [2, с. 133].

Очевидно, саме цією точкою зору керувався й німецький перекладач при передачі українських реалій і, особливо, вкраплень.

Крім українських реалій і вкраплень, зазначених Гоголем у «словничку», у повісті є ще кілька слів з яскраво вираженою, на наш погляд, українською забарвленістю, а саме Запоріжжя, запорожці, Січ. При перекладі цих історичних реалій перекладач знов-таки вдався до допомоги описового, пояснювального перекладу. Так, Запоріжжя це «Lager des Kosakenheeres unterhalb der Stromschnellen des Dnjepr», запорожці – «Kosaken aus dem Lager am Dnjepr», справжній запорожець – «Lagerkosak», запорізьке військо – «Kosakenheer», Січ – «Lager am Dnjepr».

Перекладачеві потрібно досить точно знати, що із загальної культури й історії тієї країни, з мови якої робиться переклад, знає його читач, на відміну від читача оригіналу. Якщо для російського читача поняття «Запоріжжя», «запорожець», «Січ» є загальновідомими, то, напевно, пересічному німецькому читачеві необхідно було б роз'яснити, що мова йде саме про українських козаків. Адже навіть в основних словниках німецької мови, таких як «Duden Universalwörterbuch» [3] і «Wahrig Deutsches

Wörterbuch» [5], про козаків говориться як про членів військовим чином організованої групи населення, яка в царській Росії використовувалася для охорони кордонів [3, с. 887]. Зі словника під ред. Г. Варига можна довідатися, що козак (Kosak) - це вільний селянський воїн-вершник, раніше кріпак, що проживає з 15 ст. у південній і південно-східній прикордонних територіях Росії [5, с. 784].

Разом з тим перекладач не звернув уваги на один досить істотний, як нам здається, момент, а саме на те, що в німецьких словниках написання слова козак відповідає його написанню в польській і українській мовах, тобто Kosak, а не Kasak, як у російській мові. Це свідчить про те, що німці набагато раніше познайомилися з українськими козаками, ніж російськими «казаками». І не випадково Гоголь писав «козак», щоб підкреслити, що мова йде про українських козаків, а не про донських або терекських козаків. Ця обставина дає підставу розглядати слово козак як приховану українську реалію. Сюди ж можна віднести й слово гетьман, що у словнику під ред. Г. Варига визначається в такий спосіб: «Hetman (im Königreich Polen und in der Ukraine) Oberbefehlshaber» [5, с. 643].

Грунтуючись на вищевикладеному, можна зробити висновок, що від українського колориту повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдом» у німецькому перекладі практично нічого не залишилося, крім єдиної вказівки в анотації, що дія повісті розгортається на тлі рідної Гоголю української природи.

Причини подібних погіршень німецького перекладача пояснюються, вочевидь, особливостями історичного минулого України, коли саме слово Україна було позбавлене права на існування і замінене терміном Малоросія, який у масовій західній свідомості асоціювався з південними окраїнами Росії.

Як відомо, художня комунікація в літературі має свій особливий матеріал – художнє слово. Творче використання і збагачення художньо-образотворчих засобів російської мови надзвичайно характерне для Гоголя. Більше того, він належить до тих письменників, для кого слово є усвідомленою цінністю. «Усякий народ ... – пише Гоголь, – своєрідно відрізнявся кожний своїм власним словом, яким, виражаючи який не є предмет, відбиває у вираженні його частину власного свого характеру» [6, с. 109].

Поєма «Мертві душі» □ вершина мовної майстерності Гоголя. Створені Гоголем словесно-художні образи відрізняються глибиною реалістичної типізації й індивідуальним гумористичним характером.

Невичерпна винахідливість Гоголя у створенні мовних образних засобів проявляється в майстерному використанні фразеологізмів. Фразеологічний склад поеми “Мертві душі” представлений 12 темами: 1) емоційний стан людини: *перебуваси в емпіреях, серце билося як перепелиця в клітці*; 2) емоційно-фізичний стан: *пів у три струмки котився, душа сховалася в самі п'яти, кров з молоком*; 3) властивості і якості (людини): *губа не дурка, не давав промаху, умів знайтися, не лізе за словом у кишеню*; 4) дії (людини): *кричав у голос, пришипандяч батогом, метнемо банчик*; 5) інтелектуальна діяльність: *ламати голову, віддався роздумам, розпускав небиліці*; 6) ставлення особи (до чого, кого-небудь): *щоб вас чорт забрав, смерть люблю тебе*; 7) якості, ознака дії й предмета: *неабияка справа*;

8) обставини: *щодо духу, не переводячи духу, ні голосно, ні тихо*; 9) явища, процеси: *дощ періщив як із відра, дощ зарядив надовго*; 10) фразеологізми, що виражають відношення мовця до висловлюваного: *голову ставлю, що брешеш, От справа, зарядила сорока Якова, одне про всякого*; 11) фразеологізми, що служать для об'єднання висловлювання в єдине ціле: *Так пропади й здохни з усім вашим селом, Які страсті говориш*; 12) формули етикету: *робити візити, засвідчити повагу, підійти до ручки* й т. д.

Фразеологізми широко використовуються М. Гоголем і у власному авторському мовленні, і в мовленні персонажів. Точний вибір фразеологізму завжди обумовлений стилістичним малюнком контексту, у якому він ужитий. Наприклад, про Чичикова: «... було б міркування про більярдну гру □ і в більярдній грі не давав він промаху; чи говорили про чесноти, і про чесноти міркував він дуже добре, навіть зі слізьми на очах». Чичиков П. про Собакевича М.: «Так, у цього губа не дурка. ... Незугарно скроєний, та міцно зшитий».

Автор навмисно зближає авторське мовлення з побутовим просторіччям: «А там осторонь чотири пари *відколювали мазурку*; каблукі ламали підлогу й армійський штабс-капітан працював і душею й тілом, і руками й ногами, вивертаючи такі па, які й у сні нікому не траплялося вивертати»[6, с. 148].

Гоголь розширює словниковий склад російської літературної мови, широко використовуючи поряд із просторічною лексикою також прислів'я й приказки, наприклад, «Для друга сім верст не околиця», «Мертвим тілом хоч тин підпирай», «Як мухи мруть» і інші.

Гоголь не просто використовує фразеологізми, а по-своєму їх інтерпретує, трансформує і застосовує в тексті. Не обмежуючись фразеологічним значенням стійких зворотів, він оригінально використовує на їхньому тлі конкретне значення кожного окремого слова, що є компонентом фразеологізму. Так, на основі звороту *водити за ніс* побудовані в нього всі міркування про те, як «спритно жінка водить за ніс чоловіків, схопившись за нього, немов за ручку чайника».

Із усіх прийомів трансформації фразеологізмів [8, с.19-25] М. Гоголь надає перевагу вставному розчленовуванню ФО та субституції, хоча використовуються також контамінація (зарубати в голову – зарубати на носі + убити в голову), інверсія (приємна у всіх відносинах дама), алюзія (донос сидів верхи на доносі), зміна валентних зв'язків фразеологізму (гульнув на всю лопатку). Якщо останні прийоми використані Гоголем як засіб створення гумору й іронії, то функція вставок і субституції сама по собі різна і полягає в основному в посиленні значення фразеологізму (напустити такого туману, що...; душа її сховалася в самі п'яти ...; злив їм порядну кулю ...; на божевільну ногу; пустити в очі імлу й ін.).

Для характеристики того самого персонажа Гоголь вибудовує в ряд одночасно декілька синонімічних фразеологізмів. Так, Манілов, за визначенням автора, належить до ряду людей, «відомих під ім'ям: Люди так собі, ні те, ні се, ні в місті Богдан, ні в селі Селіфан, за словами прислів'я» [6, с. 38].

Уживши фразеологізм, Гоголь у багатьох випадках далі наводить конструкцію, що роз'яснює й виправдовує його вживання: «Кричать: «Бал, бал, веселість – просто лайно бал, не в російському дусі, не в російській натурі; *чорт знає що таке*: дорослий, повнолітній раптом вискочить весь у чорному, обскубаний, обтягнутий, як чортик, і давай місити ногами» [6, с. 165].

Експресивність, виразність фразеологізмів підсилюється тим, що Гоголь синтаксично з'єднує з окремими їхніми компонентами члени речення (визначення, обставини і т.д.), що перебувають за межами

стійких зворотів: глибоко *запустити руку*, які *кулі відліває*; ех, якого *жару піддав* і т.п.

Отже, серед виразних мовних засобів поеми «Мертві душі» значне місце займають фразеологічні одиниці, які характеризуються яскравим емоційно-експресивним забарвленням та образністю.

Перекладу фразеологізмів приділено чимало уваги в теоретичних роботах [9, с. 192-194]. Пов'язані із цим проблеми розглядаються по-різному, рекомендуються різні методи перекладу, трапляються різні думки. Багато авторів за відправний пункт беруть лінгвістичні класифікації, побудовані в основному на критерії нерозкладності фразеологізму, злитості його компонентів, залежно від якої та від додаткових ознак – вмотивованості значення, метафоричності й т.п., – визначається місце ФО в одному з наступних трьох (чотирьох) розділів: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності (метафоричні одиниці), фразеологічні сполучення й фразеологічні вирази. Розібравши подібні схеми, А.В. Федоров відзначає відсутність чітких меж між окремими рубриками, різний ступінь умотивованості, прозорості внутрішньої форми й національної специфічності єдностей, які можуть вимагати від перекладача приблизно такого ж підходу, як ідіоми [9, с. 198]. Я. Рецкер вважає, що переклад фразеологічної єдності повинен, по можливості, бути образним, а переклад фразеологічного зрощення здійснюється переважно прийомом цілісного перетворення [11, с.151].

На думку С. Влахова й С. Флорина, можливості досягнення повноцінного словникового перекладу ФО залежать в основному від співвідношень між одиницями вихідної мови (ВМ) і мови перекладу (МП):

1. ФО має в МП точну, що не залежить від контексту, повноцінну відповідність (сислове значення + конотація), тобто фразеологізм ВМ = фразеологізму МП перекладається еквівалентом.

2. ФО можна передати на МП тим або іншим відповідником, звичайно з деякими відступами від повноцінного перекладу, тобто фразеологізм ВМ ~ фразеологізму МП перекладається варіантом (аналогом).

3. ФО не має в МП ні еквівалентів, ні аналогів, неперекладна в словниковому порядку, тобто фразеологізм ВМ фразеологізму МП передається іншими, нефразеологічними засобами [1, с. 183].

Трохи спрощуючи схему, можна сказати, що ФО перекладають якими-небудь іншими засобами (за відсутністю фразеологічних еквівалентів і аналогів) – нефразеологічний переклад.

Фразеологічний переклад у великій кількості випадків полегшується наявністю готових відповідностей у мові перекладу; завдання перекладача полягає, таким чином, у знаходженні наявних відповідностей і виборі з їхнього числа найбільш підходящих до даного контексту. Проілюструємо сказане деякими прикладами з німецького перекладу «Мертвих душ» [12]: «дощ вперіщив як із відра» – «*der Regen goss wie aus Eimern*»; «Ти п'яний як швець!» – «*Du bist betrunken wie ein Schuster!*»; «Він відчував, що очі його злипалися, начебто їх хто-небудь вимазав медом» – «*Er fühlte, dass seine Augen so klebricht, als ob sie ihm jemand mit Honig geschmiert*»; «Справа яйця виїденого не варта» – «*Die ganze Sache ist kein Ei wert*»; «...витирав рукою піт, що ручаєм котився по його лицю» – «*...mit der Hand sich den Schweiß trocknend, der ihm in Strömen vom Gesichte floss*», «ні голосно, ні тихо» – «*nicht laut und nicht leise*»; «сильні світу цього» – «*die Gewaltigen der Erde*».

Нефразеологічний, або «описовий», переклад передає дану ФО за допомогою лексичних, а не фразеологічних засобів. Він застосовується, як правило, у тих випадках, коли дане поняття позначене в одній мові фразеологізмом, а в іншій – словом, наприклад: «...мала необережність» – «*unvorsichtig*». Описовий переклад ФО зводиться, по суті справи, до перекладу не самого фразеологізму, а його тлумачення, як це часто буває взагалі з одиницями, що не мають еквівалентів в іншій мові. Наприклад, «уздовж і впоперек» – «*zerstreut*».

Відносно передачі в німецькому перекладі «Мертвих душ» прислів'їв і приказок, то тут перекладач використав такі способи. По-перше, перекладач удається до використання традиційної відповідності в німецькій мові, як, наприклад, «танцювати під чужу дудку» – «*nach einer fremden Pfeife tanzen*» [13, с. 544].

Другий спосіб – це використання в перекладі прислів'їв і приказок, що існують у німецькій мові. Наприклад, «люди так собі, ні те, ні се, ні в місті Богдан, ні в селі Селіфан» – «*Es gibt eine Gattung Leute, die eigentlich zu gar keiner Gattung gehören, nicht Vogel und nicht Fisch*» [13, с. 208].

У деяких випадках перекладач калькує російські прислів'я. Наприклад, «Мертвим тілом хоч тин підпирай» – «Mit einem toten Körper kann man einen Zaun stützen», «У кожного свій смак: хто любить попа, а хто попаду» – «Der Geschmack anerkennt keine Gesetze: der Eine liebt den Popen, der Andere die Popin».

У тих випадках, коли близький за змістом або наблизений переклад неможливий, перекладач удається до їхнього пояснення чи тлумачення. Наприклад, «От справа, зарядила сорока Якова одне про всякого» – «Ach, so hören Sie doch auf zu scherzen und sagen Sie im Ernste, was Sie geben wollen».

Отже, що в стійких метафоричних сполученнях, так само як і в прислів'ях і приказках, узагальнюючий алегоричний зміст переважає над прямими значеннями окремих слів, і навіть якщо останні тісно пов'язані з якими-небудь поняттями, характерними в національному плані, то прагнення відтворити їх у перекладі дасть лише чисто формальний результат, призводячи до затемнення змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Влахов С. Непереваемое в переводе/ С. Влахов, С. Флорин. – М.: Междунар. отношения, 1980. – 352 с.
2. Гоголь Н. В. Собрание сочинений: В 7-ми т/ Н. В. Гоголь. – Т. 1. Вечера на хуторе близ Диканьки. – М.: Худож. лит., 1976. – 348 с.
3. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
4. Gogol Nikolai W. Die Nacht vor Weihnachten/ Nikolai Gogol. – Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1981. – 93 S.
5. Wahrig Deutsches Wörterbuch. – München: Mosaikverlag, 1987. – 1493 S.
6. Гоголь Н.В. Мертвые души: Поэма/ Н. В. Гоголь. – М.: Просвещение, 1982. – 605 с.
7. Мокиенко В.М. Славянская фразеология/В. М. Мокиенко. – М.: Высшая школа, 1989. – 287 с.
8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода/А. В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1968. – 396 с.
9. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика/ Я. И. Рецкер. – М.: Междунар. отношения, 1974. – 215 с.

10. Gogol N. Die toten Seelen. – Zürich: Diogenes Verlag, 1977. – 357 S.

11. Duden – Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten : Wörterbuch der deutschen Idiomatik. bearb. von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht. – Mannheim: Dudenverl., 1992. – 864 S.

В. БАЗОВАЯ

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА НАЦИОНАЛЬНО-МАРКИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ПЕРЕВОДА ПРОИЗВЕДЕНИЙ Н. ГОГОЛЯ)

В статье рассматриваются особенности функционирования реалий и фразеологических единиц в художественном тексте и анализируются приемы их перевода на немецкий язык.

Ключевые слова: переводимость, безэквивалентная лексика, коммуникативная интенция, установка на получателя, перестановки, добавления, поясняющий перевод, компенсация.

V. BAZOVA

TRANSLATION FEATURES OF THE NATIONAL MARKED LEXIS (BASED ON THE GERMAN TRANSLATIONS OF WORKS BY NIKOLAI GOGOL)

The article is dedicated to the functioning of non-equivalent lexis and phraseological units in Gogols works and ways of their translation into German.

Key words: translatability, non- equivalent lexis, communicative intention, orientation towards the receptor, replacement, addition, explanatory translation, compensation.